

**МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ:
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА**

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 9, 30 Сентябрь

**OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM SAMARADORLIGIGA
TA'SIR ETUVCHI IQTISODIY KO'RSATKICHLAR TIZIMINI
BAHOLASH**

Saydullayeva Saodat Abdumajidovna

Katta o'qituvchi

Toshkent Xalqaro moliyaviy boshqaruv va
texnologiyalar universiteti

+998903726725

s.saydullayeva@tift.uz

Baxtiyurova Shaxzoda Zayniddin qizi

Talaba

Toshkent Xalqaro moliyaviy boshqaruv va
texnologiyalar universiteti

+998971964441

shbaxtiyurova0@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada oliy o'quv yurtlarida ta'lim samaradorligini o'rganish natijalari muhokama qilingan. Unda oliy ta'limni rivojlantirish sifati va samaradorligini hisobga olgan holda olib borilgan tadqiqotlarning umumiy ko'rinishi, ularni baholash va o'lchash mezonlarini yaratish masalalari keltirilgan. Ta'limga investitsiya qilishning maqsadga muvofiqligining eng aniq mezoni hisoblangan xarajatlar va foydaning diskontlangan qiymatlari o'rtasidagi farq, oliy ma'lumotli xodimlar uchun yuqori ish haqi natijasida olingan diskontlangan pul oqimi va uni sotib olish uchun o'rtacha xarajatlarni taqqoslash, oliy ta'lim va iqtisodiyotning raqobatbardoshligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar o'rganilgan. Shuningdek, o'zaro bog'liqlikni tekshirish uchun biz rivojlangan davlatlarning o'z ichiga olgan namunadan foydalanilgan. Bundan tashqari, oliy ta'lim tizimida iqtisodiy samaradorligini oshirishni iqtisodiy-statistik usullarda ilmiy tadqiq etish, jarayonni ekonometrik modellashtirish hamda oliy ta'lim tizimida iqtisodiy samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi omillarni baholash mexanizmi ishlab chiqilgan.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 9, 30 Сентябрь

Tayanch so‘zlar: oliy ta’lim tizimi, samaradorlik ko‘rsatkichlari, oliy ta’limning rivojlanish ko‘rsatkichlari, ekonometrik modellashtirish.

ANNOTATSIYA

В статье рассматриваются результаты исследования эффективности образования в высших учебных заведениях. Приведен обзор исследований, проводимых с учетом качества и эффективности развития высшего образования, вопросы их оценки и создания критериев измерения. Наиболее очевидным критерием целесообразности инвестирования в образование является разница между дисконтированными значениями расчетных затрат и выгод, дисконтированным денежным потоком, полученным в результате повышения заработной платы работников с высшим образованием, и сравнением средних затрат. для его приобретения изучаются высшее образование и взаимосвязь между конкурентоспособностью экономики. Мы также использовали выборку развитых стран для изучения корреляций. Кроме того, разработан механизм научных исследований повышения экономической эффективности системы высшего образования с использованием экономико-статистических методов, эконометрического моделирования процесса и оценки факторов, влияющих на повышение экономической эффективности системы высшего образования.

Ключевые слова: система высшего образования, показатели эффективности, показатели развития высшего образования, эконометрическое моделирование.

ABSTRACT

The article discusses the results of studying the effectiveness of education in higher educational institutions. It provides an overview of the research conducted taking into account the quality and effectiveness of the development of higher education, issues of their evaluation and creation of measurement criteria. The most obvious criterion for the feasibility of investing in education is the difference between the discounted values of the estimated costs and benefits, the discounted cash flow obtained as a result of higher wages for employees with higher education and the comparison of the average costs for its acquisition, higher education and the interrelationships between the competitiveness of the economy are studied. We also used a sample of developed countries to examine correlations. In addition, a mechanism for scientific research of increasing economic efficiency in the higher

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 9, 30 Сентябрь

education system using economic-statistical methods, econometric modeling of the process, and assessment of factors influencing the increase in economic efficiency in the higher education system has been developed.

Key words: higher education system, performance indicators, higher education development indicators, econometric modeling.

KIRISH

Ta'lim mamlakatning iqtisodiy farovonligiga muhim ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim samaradorligi har qanday mamlakatning raqobatbardoshlik darajasiga bevosita ta'sir qiladi. Raqobatbardoshlikni oshirish uchun milliy ta'lim tizimini o'rganish va uning samaradorligini oshirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish zarur. Oliy ta'lim tizimida ta'lim xizmatlarining asosiy yetkazib beruvchilari ta'lim bozorida taklif yaratadigan davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalaridir. Ta'lim oladigan va ta'lim xizmatlariga haq to'layotgan shaxslar talabni keltirib chiqaradi. Hukumat ushbu zanjirning asosiy elementi bo'lib qolmoqda[1]. Buning sababi shundaki, ta'lim muassasalari xalqaro talabalarni jalb qilish va yollash, sifatni oshirish tashabbuslari bilan bir qatorda muammolarga duch kelishmoqda. Aksariyat muassasalarda byudjet bilan bog'liq muammolar mavjud bo'lib, ular texnik yechimlarni tanlashni cheklaydi[2]. Shuning uchun ta'lim bozorining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish, muammo keltirib chiqaruvchi jarayonlarni oldindan ko'ra bilish, oliy ta'lim tizimida o'quv jarayonlari samaradorligini oshirishga qaratilgan tegishli boshqaruv qarorlari bilan tartibga solinadigan modellarni ishlab chiqishni taqazo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"[3] PF-5847-sonli farmonida O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha: oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish va pedagoglarning ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirish bo'yicha ishlarni mazmunli va maqsadli tashkil etish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish, oliy ta'lim muassasalari faoliyati samaradorligini

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 9, 30 Сентябрь

baholash va takomillashtirish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish asosida ularni respublika oliy ta'lim muassasalari sharoitida qo'llash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish kabi ustuvor vazifalarni belgilanganligi mazkur tadqiqotning dolzarb masalaga qaratilganligidan dalolat beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Oliy ta'lim tizimi faoliyatining fundamental oliy ta'lim xizmatlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, ularni ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish tadqiqotlari bo'yicha taniqli xorijiy olimlar, jumladan N.Varghese, L.Buchert [4], O.O. Gokun [5], P.Klaus [6] va boshqalar nazariy tadqiqot olib borganlar.

Ta'lim tizimida xizmatlar va innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish muammolari bo'yicha mahalliy iqtisodchi olimlardan A.Vaxabov, E.Imamov[7], Z.Qo'ziev [8], X.Abdukarimov[9], N.Zaripova[10] va boshqalarning ilmiy ishlarida tadqiq etilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida Oliy ta'lim samaradorligini empirik tahlil qilish metodologiyasiga ko'ra, inson kapitalining ta'lim komponentiga investitsiyalar, agar kelajakdagi daromadning joriy qiymati xarajatlardan katta yoki teng bo'lsa, oqlanadi. Shuning uchun, har qanday boshqa investitsiya loyihasi singari, oliy ta'limga investitsiya qilishning maqsadga muvofiqligining eng aniq mezoni hisoblangan xarajatlar va foydaning diskontlangan qiymatlari o'rtasidagi farq sifatida sof joriy qiymat (NPV) formula bo'yicha hisoblanadi[12]:

$$NPV = \sum_{t=0}^n \frac{B_t}{(1+r)^t} - \sum_{t=0}^n \frac{C_t}{(1+r)^t} \quad (1)$$

bu erda NPV - sof joriy qiymat;

B_t - t davrida inson kapitaliga investitsiyalar bo'yicha daromad;

C_t - t davridagi xarajatlar miqdori;

n – davrlar soni;

r - foiz stavkasi yoki diskont stavkasi. Agar oliy ta'limga qilingan investitsiyalardan olingan daromadning joriy qiymati joriy xarajatlardan oshsa yoki hech bo'lmaganda unga teng bo'lsa, ya'ni $NPV \geq 0$ dan yuqori bo'lsa, bunday

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 9, 30 Сентябрь

xarajatlar samarali deb ta'kidlash mumkin. A.Skripnik va I.Oborska[13] jahon mamlakatlari oliy ta'lim muassasalari iqtisodiy samaradorligini qiyosiy tahlil qilishda yuqorida bayon qilingan uslubiy yondashuvni qo'llagan mahalliy tadqiqotchilardandir. Oliy ma'lumotli xodimlar uchun yuqori ish haqi natijasida olingan diskontlangan pul oqimi va uni sotib olish uchun o'rtacha xarajatlarni taqqoslash asosida quyidagi formulani tavsiya etish mumkin:

$$S = \frac{D_{\Delta}^i}{O_x^i} = \frac{\Delta_k^i}{O_x^i * r_d^i} = \frac{(I_x^i - I_{nx}^i)}{O_x^i * r_d^i} \quad (2)$$

bu yerda S – mamlakatdagi oliy ta'lim samaradorligi va oliy ma'lumot olish uchun o'rtacha yillik xarajatlar birligiga hisoblangan;

I_x^i – mamlakatdagi oliy ma'lumotli va ma'lumotsiz xodimlarga tegishli o'rtacha oylik ish haqi;

D_{Δ}^i – i mamlakatda yuqori malakali mehnatga haq to'lash natijasida olingan diskontlangan pul oqimi;

O_x^i – i mamlakatda oliy ta'limga o'rtacha yillik xarajatlar;

r_d^i – i mamlakatdagi chegirma stavkasi

Makrodarajada mintaqaviy yoki milliy miqyosda faoliyat samaradorligining pasayishi natijasida oliy ta'lim muassasalarining salohiyatini yo'qotish ko'rsatkichlari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining ishsizligi, shu jumladan oliy ma'lumotli shaxslarning uzoq muddatli ishsizligi;

- oliy ma'lumotga ega bo'lgan shaxslarning o'z mutaxassisligi bo'yicha yoki oliy ma'lumot talab qilmaydigan lavozim va ish joylarida bandligi;

- potensial oliy ta'lim bitiruvchilari, shuningdek oliy ma'lumotli shaxslarning chet elga migratsiyasi. Bu borada, L.Galkiv tizimlashtirilgan inson kapitali yo'qotishlarini aniqlash va baholashning uslubiy yondashuvlari asosida [14], oliy ta'lim bitiruvchilarining ishsizligi bilan bog'liq yo'qotishlarning uchta asosiy turini ajratib ko'rsatadi:

1) oliy ma'lumot olgandan keyin ishsiz maqomini olgan mutaxassislarni tayyorlash uchun oliy ta'lim yo'qotishlari;

2) oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilariga ishsizlik nafaqalarini to'lash bilan bog'liq yo'qotishlar;

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 9, 30 Сентябрь

3) oliy ta'lim bitiruvchisining ishsizligi tufayli erishilmagan YaIM (mintaqaviy miqyosdagi YaIM) bilan bog'liq yo'qotishlar. Bunday baholashning analitik shakli quyidagicha ko'rinadi:

$$IYI_{om} = \frac{I_{om} * t_{Iom}}{12} * (YX_{1T} + YX_{IN} + YIM_{IB}) \quad (3)$$

bu yerda, IYI_{om} – yil davomida ishsizlik davomiyligi bo'yicha Oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining ishsizligidan jami o'rtacha yillik iqtisodiy yo'qotishlar;

I_{om} – oliy o'quv yurtlari bitiruvchilari orasidagi bandlik xizmati ma'lumotlariga ko'ra ro'yxatga olingan oliy ma'lumotli ishsizlar soni;

t_{Iom} – t vaqt mobaynidagi ishsizlikning o'rtacha davomiyligi;

YX_{1T} – bir talaba uchun oliy ta'lim olish uchun o'rtacha yillik xarajatlar;

YX_{IN} – ishsiz kishiga ishsizlik nafaqasi uchun o'rtacha yillik xarajatlar;

YIM_{IB} – iqtisodiyotda band aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YaIM.

Ushbu tadqiqot ishida tadqiqot metodologiyasida belgilangan Oliy ta'lim muassasalari iqtisodiy samaradorligi mezoniga ko'ra dunyo davlatlarining va O'zbekiston Respublikasi ta'limiga sarflangan mablag'lar samaradorligini raqobatbardosh pozitsiyalarini baholanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy iqtisodiyotda oliy o'quv yurtlariga turli sohalardagi iqtisodiy samaradorlikka erishish uchun asosiy vazifa bo'lmoqda. Turli mamlakatlarning ta'lim tizimlarining raqobatbardoshligi sohasidagi tadqiqotlar milliy ta'lim tizimining raqobatbardoshligini oshirishdan asosiy maqsad mamlakat raqobatbardoshligini oshirish ekanligini ko'rsatdi Ushbu maqsadga erishish yo'llari har xil. Mamlakatlar inson kapitalini rivojlantirish, xalqaro talabalarni o'z oliy ta'lim muassasalariga jalb etish, fanni rivojlantirish va innovatsiyalarni rag'batlantirish yoki bu omillarning barchasini birlashtirish orqali raqobatbardoshligini oshiradi. Inson kapitalining rivojlanishi nafaqat turmush darajasini oshirishga, balki iqtisodiy samaradorlikni, mehnat unumdorligini oshirishga, investitsiyalar uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga olib keladi.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

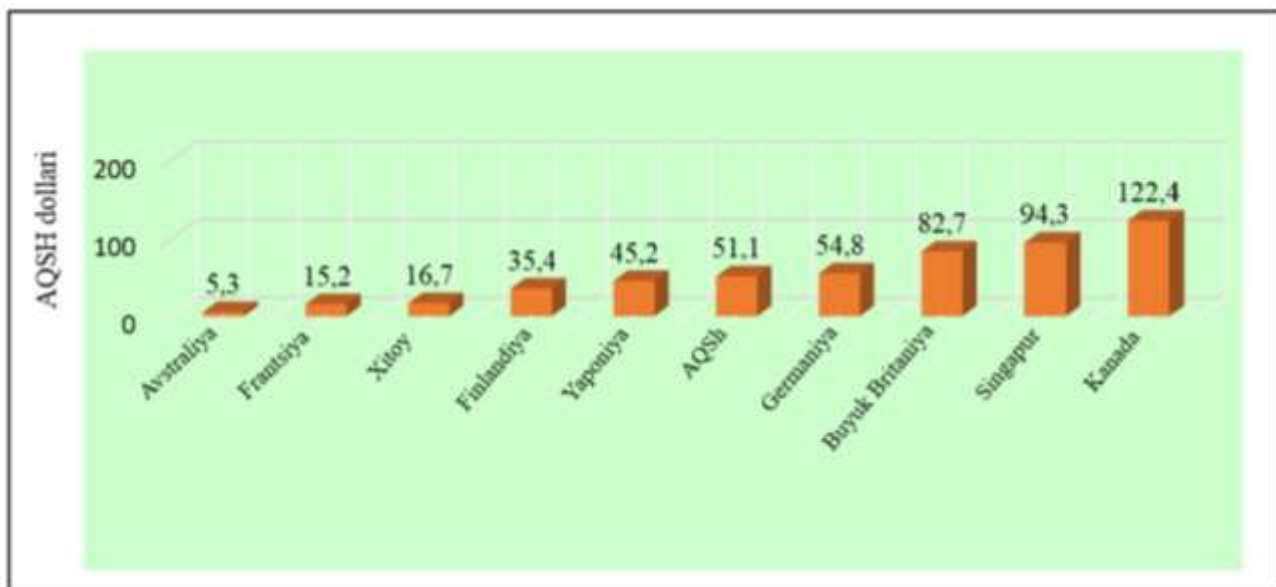
SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 9, 30 Сентябрь

Xalqaro talabalar oqimini jalb qilish, milliy ta'lim tizimlari nafaqat jamiyatni xalqaro miqyosda, balki mamlakatlar va ularning iqtisodlarini investitsiyalar uchun, ayniqsa, vatan va qabul qiluvchi mamlakat madaniyati bilan tanish bo'lgan milliy oliy o'quv yurtlarining xalqaro bitiruvchilari uchun yanada ochiq qiladi. Iqtisodiy nuqtai nazardan, innovatsion iqtisodiyot sharoitida rivojlanish uchun fan, ta'lim va biznesning integratsiyasi zarur. Eng keng tarqalgan va uslubiy jihatdan ishlab chiqilgan oliy ta'limning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilishning birinchi yo'nalishi bo'lib, u inson kapitaliga investitsiyalardan iqtisodiy foyda ko'rsatkichlariga asoslanadi. Aynan inson kapitali nazariyasida ta'limning shaxs daromadlariga, iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga, iqtisodiy va ijtimoiy tengsizlikka ta'sirini tahlil qilinadi.

Shu ma'noda, AQSh kolleji bitiruvchilari va kollejni bitirmaganlarning daromadlari, uni olish bilan bog'liq to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar (ta'lim to'lovi, xona, ovqat va h.k.) va o'qish davomida olinishi mumkin bo'lgan muqobil daromadlar haqidagi empirik ma'lumotlarni taqqoslash asosida Amerikalik iqtisodchi, Nobel mukofoti laureati Gari Bekker birinchilardan bo'lib oliy ta'limga individual investitsiyalarning maqsadga muvofiqligi va samaradorligini tahlil qildi [11].

Yuqorida tadqiqot metodologiyasida keltirilgan (2)-formuladan foydalangan holda Oliy ta'lim muassasalari iqtisodiy samaradorligi mezoniga ko'ra dunyoning 10 ta davlatining raqobatbardosh pozitsiyalari baholangan bo'lib quyidagi natijalar aniqlangan (1-rasm).

**1-rasm. Rivojlangan davlatlarda oliy ta'lim xarajatlari birligiga
diskontlangan pul oqimi**

Raqamlardan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston Respublikasi ta'limiga sarflangan mablag'lar samaradorligi bo'yicha rivojlangan davlatlardan o'rtacha yigirma barobar orqada ekanligini anglash mumkin. O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limga sarflanadigan xarajatlarning past samaradorligi omillari bo'yicha olib borgan tadqiqotlari natijalariga ko'ra, boshqa mamlakatlarga qaraganda, malakali va malakasiz ishchilarning ish haqi o'rtasidagi farqning sezilarli darajada pastligi, shuningdek, yuqori darajadagi diskont stavkasi, bu ta'limga xarajatlarning iqtisodiy samaradorligiga salbiy ta'sir qiladi.

Inson kapitali nazariyasini to'ldiruvchisi filtr nazariyasi deb ataladi. Ushbu nazariyaga ko'ra, ta'lim odamlarni faqat qobiliyatlari bo'yicha "saralash" mexanizmi bo'lib, yuqori daromadlarning asosiy omili oliy ma'lumot diplomining mavjudligi emas, balki insonning shaxsiy qobiliyatlari, bu ta'lim rivojlanishiga yordam beradi. Biroq, inson kapitali nazariyasi bo'yicha bir qator tanqidiy sharhlarga qaramay, uning asoschilari va vakillarining mehnati tufayli ko'plab mamlakatlar hukumatlarining iqtisodiy siyosatida oliy ta'limga investitsiyalar samaradorligini oshirish hamda fuqarolarning individual xatti-harakatlarida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi.

Iqtisodiy tabiatning aniq afzalliklari (birinchi navbatda, xarajatlar va foydani baholash) bilan bir qatorda, "xarajat-foйда" usuliga asoslangan oliy ta'lim samaradorligini tahlil qilish konsepsiyasi uni qo'llashda bir qator cheklovlarga ega. Ular yuqori daromadlar nafaqat insonning oliy ma'lumoti, balki uning ijtimoiy kapitali darajasi, uy xo'jaligi farovonligi, mehnat bozoridagi turli xil kasblarga bo'lgan talabning holati rasmiy va norasmiy bandlik sohasida turli darajadagi ta'limga ega bo'lgan aholi daromadlari to'g'risidagi ma'lumotlarning ishonchliligi bilan bog'liq. Shu sababli, Oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy samaradorligini tahlil qilishda quyidagilarni hisobga olish muhim:

- birinchi navbatda, ichki (shaxsiy) va tashqi (iqtisodiyot holati, mehnat bozorida yuqori malakaga ega bo'lgan shaxslarga bo'lgan talab, mehnat bozoridagi tabaqalanish) ta'siri. Ta'lim darajasiga qarab (ish haqi va boshqalar) oliy ta'limdan olinadigan iqtisodiy samaralarni kuchaytiruvchi yoki aksincha zaiflashtiruvchi,

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 9, 30 Сентябрь

shuningdek oliy ta'lim xarajatlari ta'sirining kechikish xususiyatini va ularning iqtisodiy rentabelligini belgilovchi omillar;

- ikkinchidan, shaxs (yaxshi mehnat sharoitlari, kasb nufuzi, ma'lum ijtimoiy mavqega erishish va boshqalar)da ham, jamiyat darajasida ham (o'rtacha umr ko'rishning o'sishi, o'rtacha umr ko'rishning qisqarishi) bilvosita moddiy va nomoddiy ya'ni, kasallanish, ijtimoiy ta'minot va boshqa manfaatlarining mavjudligi;

- uchinchidan, oliy ta'limga investitsiyalar bo'yicha xarajatlar va foydalarni (individual va davlat) baholashning turli darajalari, shuningdek, oliy ta'lim manfaatdor tomonlarining turli guruhlarini manfaatlarini tabaqalanishi. Mavjud ta'lim tahlili asosida O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim samaradorligini baholash uchun uslubiy asoslarini shakllantirishga harakat qilamiz.

Iqtisodiy samaradorlik toifasining murakkab xususiyatini va oliy ta'lim muassasalari faoliyatining turli darajadagi samaradorligini hisobga olgan holda, oliy ta'lim muassasalari faoliyati samaradorligini tejamkorlik, mahsuldorlik va samaradorlik mezonlari bo'yicha tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Agar dastlabki ikkita mezon resurslardan oqilona foydalanish (ishlab chiqmaydigan xarajatlarni kamaytirish) va kutilayotgan samarani maksimal darajada oshirish (masalan, bandlik, daromad, innovatsion faoliyat va boshqalar darajasini oshirish) maqsadlari bilan bog'liq bo'lsa, u holda samaradorlikni tahlil qilish oliy ma'lumot asosida olingan natijalarning individual va ijtimoiy ehtiyojlarga muvofiqligini baholashni o'z ichiga oladi.

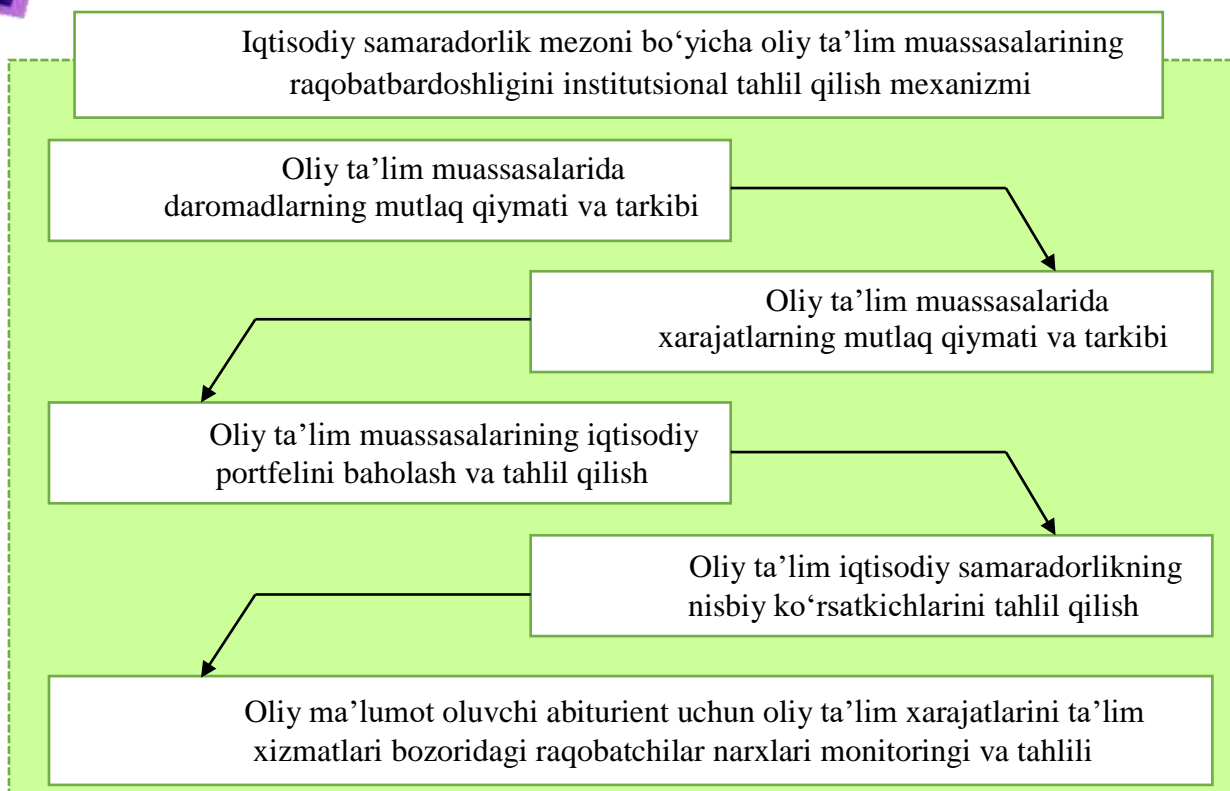
O'zbekiston Respublikasining bandlik va ishsizlik bo'yicha statistikasida oliy o'quv yurtlari bitiruvchilari orasida ishsizlar soni to'g'risida ma'lumot yo'qligi va ishsizlik nafaqalari faqat ro'yxatdan o'tgan shaxslarga taqdim etilishini hisobga olgan holda, O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'limida olib borilgan iqtisodiy tahlil masalalari bo'yicha xalqaro, milliy va xorijiy tajribani umumlashtirish iqtisodiy samaradorlik mezonini bo'yicha oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini institutsional tahlil qilishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'lishi kerak, degan xulosaga kelishga asos bo'ladi (2-rasm).

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 9, 30 Сентябрь

2-rasm. Iqtisodiy samaradorlik mezoni bo'yicha oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini institutsional tahlil qilish mexanizmi

2-rasmda keltirilgan iqtisodiy samaradorlik mezoni bo'yicha oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini institutsional tahlil qilish mexanizmi bo'yicha ketma-ketlikka izoh beradigan bo'lsak, birinchidan, Oliy ta'lim muassasalarida daromadlarning mutlaq qiymati va tarkibi bo'yicha quyidagicha belgilanadi:

1) moliyalashtirish manbalari/muassasalari, ya'ni markaziy va mahalliy byudjetlar, yuridik va jismoniy shaxslar, jamoat tashkilotlari va jamg'armalari mablag'lari, shu jumladan xayriya mablag'lari;

2) oliy kasb-hunar ta'limi va kadrlar tayyorlashni rivojlantirish uchun kreditlar;

3) grantlar va xalqaro tashkilotlarning mablag'lari;

4) oliy ta'lim muassasalarining faoliyat turlari/funksiyalari, ya'ni davlat tomonidan tartibga solinadigan oliy ta'lim muassasalarining ta'lim xizmatlari, ilmiy faoliyati, xo'jalik faoliyatidan olinadigan mablag'lar. Aynan ana shu tahlil yo'nalishi nafaqat milliy iqtisodiyotning institutsional bo'linmalarining alohida turi sifatida oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy samaradorligini baholash, balki oliy

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 9, 30 Сентябрь

ta'lim muassasalari faoliyat sohalari nuqtai nazaridan raqobatbardoshlikni oshirishning mumkin bo'lgan resurslarini ham aniqlashi kerak.

Oliy ta'lim muassasalarida xarajatlarning quyidagi belgilar bo'yicha turli darajadagi mutlaq qiymati va tarkibini tahlil qilish:

1) xarajatlarni amalga oshirish va qoplash muddati (operatsion va investitsiya xarajatlari);

2) operatsion xarajatlarni funksional taqsimlash (Oliy ta'lim muassasalaridagi asosiy faoliyat turlari bilan bog'liq xarajatlar, ma'muriy xarajatlar, sotish xarajatlari, boshqa operatsion xarajatlar);

3) xarajatlarning iqtisodiy elementlari (moddiy xarajatlar, mehnat xarajatlari, ijtimoiy faoliyat uchun ajratmalar, amortizatsiya va boshqalar).

Oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy portfelini baholash va tahlil qilish (Oliy ta'lim muassasalarining faoliyat turlari portfeli, uning o'quv mahsulotlarini mutaxassisliklar, fakultetlar/institutlar bo'yicha narxlari va tannarxini hisobga olgan holda). Bunday tahlil har bir tahlil birligining faoliyatning umumiy natijalariga iqtisodiy hissasini aniqlash, olingan natijalarni hisobga olgan holda ta'lim mahsulotlari assortimentini yaxshilash imkonini beradi.

Oliy ta'lim iqtisodiy samaradorlikning nisbiy ko'rsatkichlarini tahlil qilish, xususan:

- 1) bir xodimga, oliy o'quv yurti talabasiga to'g'ri keladigan daromad;
- 2) bir xodimga, oliy ta'lim talabasiga to'g'ri keladigan xarajatlar;
- 3) operatsion xarajatlarning bir so'mi uchun operatsion daromad.

Oliy ma'lumot oluvchi abituriyent uchun oliy ta'lim xarajatlari, ta'lim mahsulotlari narxlari (o'quv to'lovlari), shu jumladan ta'lim xizmatlari bozoridagi raqobatchilar narxlari monitoringi va tahlili hamda Oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining bandlik darajasini va ularning iqtisodiy daromadlarini tahlil qilish.

Oliy ta'limni boshqarishning iqtisodiy samaradorligi uning raqobatbardoshligining asosiy tarkibiy qismidir, chunki u ta'lim mahsulotlarining qiymatini shakllantirish va sifatini ta'minlashda resurslardan oqilona foydalanishni nazarda tutadi. Tadqiqotda oliy ta'lim resurslaridan samarasiz foydalanish bilan bog'liq insoniy, moliyaviy va boshqa yo'qotishlar ko'rsatkichlariga asoslangan oliy ta'limning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish usuli taklif qilingan. Bu borada keltirilgan bitiruvchilarning ishsizligi, kasbdan tashqari ishga joylashish, ta'lim va mehnat migratsiyasi ko'rsatkichlari makrodarajadagi ko'rsatkichlar hisoblanadi.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 9, 30 Сентябрь

Resurslardan noratsional foydalanishning bevosita iqtisodiy baholari - bu ko'rsatilgan toifadagi shaxslarning oliy ma'lumot olish xarajatlari, ishsizlik nafaqalari; bilvosita - ishsizlik tufayli yalpi ichki mahsulotga erishilmaganligida namoyon bo'ladi. Davlat statistika xizmati va Davlat bandlik xizmatining 2010-2022 yillardagi ma'lumotlari asosida Oliy ta'lim tizimida o'quv jarayonlari samaradorligini oshirishni ekonometrik modellashtirish natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasi oliy va kasb-hunar ta'lim muassasalari bitiruvchilarining ishsizligi tufayli ta'limdagi yillik moliyaviy yo'qotishlar kamida 138 mlrd. so'mga teng bo'lishi aniqlandi.

Iqtisodiy samaradorlik mezonini asosida oliy ta'limning raqobatbardoshligini oshirish uchun noishlab chiqarish xarajatlari va zaxiralarini aniqlash uchun monitoring yo'nalishlari hamda ko'rsatkichlari to'plami taklif etildi-ki, ular orasida O'zbekiston Respublikasi uchun eng dolzarb bo'lgan bitiruvchilarni ta'lim darajasi va mutaxassisligiga qarab ularni ish bilan ta'minlash hamda daromadlarini farqlash monitoringi muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotlar instituti raqobatbardoshlikning yuqori darajasiga erishish va uni saqlab qolish imkonini beradi, degan xulosaga kelish imkonini berdi. Rivojlanish strategiyasini ishlab chiqqandan so'ng, rivojlangan infratuzilma, talabga ega bitiruvchilar va ta'lim dasturlari, uning asosiy faoliyatini saqlab qolish va rivojlantirish uchun mablag' to'plash. Tadqiqotlar quyidagi yo'nalishlarga qaratilishi mumkin, masalan, o'rganilayotgan ob'ektlar bo'yicha tendentsiyalarni tahlil qilish, ko'p qirrali tahlillarni o'tkazish, aniqlangan raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari bo'yicha hisob-kitoblarni amalga oshirish va oliy o'quv yurtlari tomonidan yaratilgan akademik tadbirkorlikdan daromad yoki aylanma darajasini aniqlash, reytinglar, ya'ni OTMlarning raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari va akademik tadbirkorlik darajasi bo'yicha reytinglari. Tadqiqotning cheklavlari ochiq kirishda ma'lumotni topish va solishtirishdir. Joriy tadqiqot OTMlar raqobatbardoshligi haqidagi tushunchalar miqdori bilan cheklangan va tashqi tomondan belgilangan chegaralari tufayli qisman maqolada ko'rsatilgan.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 9, 30 Сентябрь

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Higher Education Market Outlook 2023-2028: Size, Share, Trends, Growth, Top Drivers, and Forecast Report. [inkedin.com/pulse/higher-education-market-outlook-2023-2028-size-share-trends-agarwal](https://www.linkedin.com/pulse/higher-education-market-outlook-2023-2028-size-share-trends-agarwal)
2. Education Marketing Services Market - Global Trends and Forecasts by Technavio. [education-Marketing-Services-Market---Global-Trends-and-Forecasts-by-Technavio](https://www.technavio.com/education-marketing-services-market-global-trends-and-forecasts-by-technavio)
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” Фармони, 08.10.2019 йилдаги ПФ-5847-сон
4. Varghese N. V., Buchert L. Financing education: Redesigning national strategies and the global aid architecture. A report from the IWGE. – UNESCO: International Institute for Education Planning, 2011. 208 p.
5. Gokun O.O. Basics of information technologies of education. / O.O. Gokun, M.I. Zhaldak, Yu.I. Mashbyts and others. - Kryvyi Rih: Publishing Department of the KDPU. - 2001. - 210 p.
6. Klaus P. The hard truth about soft skills: Workplace Lessons Smart People Wish They'd Learned Sooner / P. Klaus. – New York : Harper Collins Publishers, 2007. – 190 p
7. А.Вахабов, Э.Имамов, Высшее образование в Центральной Азии. Задачи модернизации. - М.: 2007. – 214 с.;
8. Кўзиев З. Б. Таълим тизимида хизматлар ва тадбиркорлик фаолияти самарадорлигини ошириш: и.ф.ф.д (PhD) дисс. Автореферати. – Самарқанд, 2020 й.
9. Абдукаримов Х. Профессиональное воспитание личности учителя в процессе непрерывного педагогического образования. – М., 2008. С. 30.;
10. Zaripova N. Ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasida intellektual salohiyatli yoshlar – mamlakat taraqqiyotining muhim omili (An'anaviy XIII – Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami). – Samarqand, 2016-у. 17-b
11. Becker G. S. Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. National Bureau of Economic Research, General Series. Published by National Bureau of Economic Research, Distributed by

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 9, 30 Сентябрь

Columbia University Press. New York and London, 2015. 265 p.

12. Brint S. Clotfelter Charles T. U.S. Higher Education Effectiveness. The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences. Vol. 2. № 1. April 2016, P. 2–37; Ковалев А. И., Ивашкевич Т. В., Ковалев В. А., Фрик О. В. Сфера образовательных услуг: маркетинговые стратегии: монография. Hamburg, 2014. 219 с.

13. Скрипник А.В., Оборская И.С. Оценка эффективности высшего образования. Журнал Проблемы экономики. №4, 2015, стр. 53-61.

14. Галкив Л. І. Отсынка трат людского капітала: теорія, методологія, практика: монографія. Львов: ИРД НАН України, 2011. 444 с.